

В І Д Г У К

офіційного опонента, доктора юридичних наук, професора, академіка Національної академії правових наук України **Скрипнюка Олександра Васильовича** на дисертацію **Панкевича Івана Мироновича** на тему «Інститут виборності як складова української правової традиції (історико-правове дослідження)», подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Актуальність теми дослідження. Пошук оптимальної виборчої моделі, вдосконалення виборчої системи і зміни виборчого права в сучасній Україні свідчить про інноваційну еволюцію в сфері державотворення і правотворення. Разом з тим слід зазначити, що ця сфера незважаючи на певний прогрес залишається далекою від ідеалу, беручи до уваги досвід провідних демократій світу. Але не менш важливим в цьому плані є власні історико-правові надбання, підтвердженням яких є неперервність традиції виборності українського народу в часі - від минулого до сьогодення. Дослідження цього явища поглиблює знання про генетичні, історичні закономірності розвитку виборності. Найочевиднішою ознакою традиції виборності в Україні є її державотворчий і правотворчий характер. Виклики XXI ст. актуалізують весь потенціал цієї традиції. Отже, актуальність дослідження зумовлене осмисленням та переосмисленням історичного досвіду виборності, виявлення її можливостей в умовах реформування влади, держави і суспільства в Україні на сучасному етапі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.
Представлена до захисту дисертація виконана відповідно до планових тем

Львівського національного університету імені Івана Франка на 2011-2014 рр. «Характерні риси розвитку державності, права та політико-правової думки в Україні та зарубіжних країнах» (01112U003267) та на 2015-2017 рр. «Актуальні проблеми історії державності і права в Україні та зарубіжних країнах, правових вчень і української правової думки» (0115U005817).

Відповідно до визначеного **об'єкту** дослідження, яким є правова традиція українського народу (с.3 А/реф., с. 6 Дис.), дисертант визначає мету роботи. Цією **метою** є формування історико-правової концепції інституту виборності як особливої складової правової традиції українського народу – традиції виборності, характеристики історико-правового процесу її становлення, розвитку та правового забезпечення.

Чітке визначення **предмета** дослідження (с. 6 Дис, с.3 А/реф.,) дозволило автору скласти логічний і цілісний план дослідження, що дало можливість у комплексі дослідити одну із важливих проблем вітчизняної правової традиції – інститут виборності в історико-правовому аспекті. Робота за своєю внутрішньою структурою постає складним дослідженням, в якому проявляється авторський пошук і аргументація. Авторське намагання досліджувати проблему інституту виборності в запропонованому контексті свідчить про його здатність як дослідника, який глибоко розуміє процеси необхідності трансформації виборчої системи в сучасних умовах. Аналізуючи дослідження в цілому, його загальний рівень та його якість, а також реалізацію сформульованих на початку роботи завдань, можна стверджувати, що дисертант зміг реалізувати свій науковий потенціал в представленій дисертації.

Також слід наголосити на **методологічній основі** дослідження, яка включає в себе загальнонаукові та спеціально-наукові методи (с. 6-7). Фактично І.М.Панкевич не тільки розкриває причини та цілі, що спонукали його до застосування тих чи інших конкретних методів, але й слушно демонструє, яким чином різноманітні методи поєднуються в його дисертації з метою комплексного розв'язання сформульованих автором завдань дисертації. Цей

аспект об'єктивно засвідчує, що автор усвідомлює потребу розробки методології вивчення аспектів еволюції інституту виборності в Україні. І.М.Панкевич спирається на чітку систему методів для свого дослідження, так і на певну систему наукових принципів, які визначають загальну парадигму його наукового пошуку.

Дисертант розробляє **стан наукового дослідження проблеми**, слушно зазначаючи, що у вітчизняній юридичній науці ще досі не було проведено системного комплексного аналізу інституту виборності. Обґрунтовуючи власну концепцію та пропонуючи свої авторські характеристики інституту виборності дисертант спирається на широкий спектр вітчизняних, російських (645 позицій) та європейських і американських (182 позицій) наукових джерел, дослідження яких має науковий інтерес, і є цікавим в суто евристичному плані. Загальна кількість опрацьованих джерел (837) виступає побічним свідченням повноти дисертаційного дослідження.

В ході аналітичної роботи дисертантом зреалізовані ключові моменти дослідження. Слід відзначити вдале концептуальне вирішення дисертаційного дослідження, а також логічний порядок подачі матеріалу, що дозволило І.М.Панкевичу висвітлити ті аспекти теми, які були задекларовані на початку роботи і репрезентують власну авторську позицію. Текст дисертаційного дослідження свідчить про вільне володіння дисертанта матеріалом, ґрунтовне знання теми, досліджених та задіяних ним джерел, здатність до сучасного комплексного аналізу проблеми.

Основні положення дисертаційної роботи, а також висновки й рекомендації, отримані в результаті дослідження, є достатньо обґрунтованими. Аналіз дисертації дає підстави зробити висновок про те, що вона є завершеним дослідженням, яке має високий науково-теоретичний рівень.

Вдала **структурна побудова** дисертації свідчить про науково вивірений та аргументований підхід до вирішення поставлених завдань і досягнення мети

дослідження: висунуті й обґрунтовані дисертантом положення та рекомендації становлять наукову цінність. Вирішення наукової проблеми полягає в обґрунтуванні низки концептуальних положень, які характеризуються науковою новизною і мають важливе історико-теоретичне і практичне значення.

Структурно робота І.М.Панкевича включає в себе вступ, чотири розділи, які в свою чергу поділяються на відповідні підрозділи та висновки.

Перший розділ дисертації «Традиція виборності як правове явище: теоретичні та методологічні засади дослідження» містить в собі аналіз проблематики традиції виборності та методології її дослідження. Існуючі знання про традицію виборності в Україні проаналізовано з різними тематичними критеріями і класифіковано на донаукові та наукові. В дисертації через аналіз ідей В.Антоновича, Т.Шевченка, М.Драгоманова, М.Грушевського, А.Шептицького та інших суспільно-політичних діячів і мислителів, досліджено непереривність і тяглість процесу виборності. Наголошується, що наукову історіографію традиції виборності започаткував М.Грушевський. Подальша юридизація історіографічного знання про традицію виборності була закладена у працях С.Шелухіна, В.Старосольського та інших правознавців, що досліджували зазначену проблематику. У підрозділі розглянуто окремі поняття, пов'язані з виборністю, зокрема, терміни «вибори», «виборче право», «виборча система», «демократія», «народ», «нація», «влада», «народовладдя» і т.д. Доведено, що основні ці поняття безпосередньо пов'язані з інститутом виборності сформувалися в історико-правовому процесі становлення виборності в Україні. В другій частині розділу І.М. Панкевич визначив основні концептуальні підходи, обґрунтував необхідність застосування авторської методології дослідження традиції виборності влади, яка сприйняла посилення, що виходили від філософії права, теорії права та держави, історії права, конституційного права як наук з розвинутими методологічними основами. Методологічну основу дисертації становить цілий

арсенал наукових підходів та методів, до яких належать філософсько-світоглядні, загально-правові та спеціально-наукові методи. Особлива увага акцентується на застосування історико-правового, порівняльно-правового та історико-понятійного. Фактично І.М. Панкевич не тільки розкриває причини та цілі, що спонукали його до застосування тих чи інших конкретних підходів і методів, а й слушно демонструє, яким чином застосовані підходи і методи поєднуються в дисертації з метою комплексного розв'язання сформульованих автором завдань дослідження.(с. 85-96)

У другому розділі «Гене́за традиції виборності влади на українських землях (ІХ-ХХ ст.)» досліджуються питання становлення традиції виборності влади та формування і розвитку сучасного виборчого законодавства України. Дисертант наголошує (підрозділ 2.1), що історико-правовий процес в Україні неможливо осмислити без розуміння традиції виборності влади та її впливу на всі його складові - державотворення, правотворення, трансформацію суспільного устрою, громадянського суспільства тощо. Автор досліджує зародження та розвиток етапів виборності починаючи від Давньої Русі до сьогодення і наголошує, що початкові етапи виборності віча та виборності у територіальних громадах Середньовіччя асоціюються з поняттям «народовладдя». На основі середньовічного представництва виникли виборчі практики, на яких історично ґрунтуються сучасні принципи і конструкції виборчого права. Для періоду «козацької демократії», яка відображала українську лінію у розвитку традиції виборності та періоду Гетьманщини характерним було перенесення звичаєвих виборчих практик у процесі державотворення та правотворення. Дисертант досліджує виборчі практики та системи, в яких брали участь українці в умовах відсутності в них державності та перебування українських земель у складі Московії та Російської імперії, Австрійської та Австро-Угорської імперії, Польської держави та СРСР. Тогочасні суперечливі практики забезпечили непереривність історичного досвіду виборності влади в українців. Особливим етапом становлення виборчого права в Україні був період існування УНР, Гетьманату

П.Скоропадського, ЗУНР. Наголошується, що радянська виборча система дозволяла відсторонювати народ від участі у здійсненні влади, але радянський період є складовою історико-правового процесу формування традиції виборності влади в Україні.

В розділі детально аналізується сучасне виборче законодавство в Україні, етапи його розвитку, характерні риси, недоліки і позитиви виборчих систем та поступовий рух українського виборчого законодавства до європейських стандартів.

В третьому розділі «Традиції та новації у виборчому законодавстві України» досліджуючи загальні вибори, дисертант наголошує на розвитку традиції виборності в Україні, яка охоплює різні історико-правові процеси та забезпечує зв'язок між минулим, сьогодення і майбутнім виборчого права. Особливістю еволюції традиції виборчої влади в Україні за умов нелінійного розвитку держави і права є її оформлення, передусім у правових принципах. Зміст принципу загальності виборів у дисертації аналізується в контексті поділу виборчих прав на активне і пасивне виборче право, особлива увага приділяється виборчим цензам та виявам традиції виборності влади в Україні. Дисертант наголошує, що традиція виборності влади найповніше виявляється у принципах права, а новації - у виборчій системі. Демократичним державам з континентально-європейською традицією до якої належить Україна, характерна зміна виборчої системи з мажоритарної на пропорційну або змішану пропорційну, яка дає змогу більшою мірою забезпечити реалізацію демократичного принципу політичного представництва. Справедливо наголошується, що завдяки пропорційній системі політичні партії стали основними «несучими конструкціями» політичної системи держави та сприяють формуванню реального представництва інтересів виборців. На це спрямовані новели законодавства, зокрема, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній

корупції» від 8 жовтня 2015 року, що сприятиме транспарентності, прозорості у діяльності політичних партій. (С.231-262)

Четвертий розділ «Традиції виборності як основа принципів вільних, рівних, прямих виборів та таємного голосування» є найбільш структурованим порівняно з попередніми (містить 4 підрозділи), що забезпечує дисертанту комплексне висвітлення принципів вільних, рівних, прямих виборів та таємного голосування. В ньому розкривається принцип вільних виборів та існування конфлікту інтересів політичних партій та кандидатів зацікавлених в застосуванні мажоритарної виборчої системи. Приділяється належна увага дослідженню сутності та реалізації принципів рівних виборів та прямих виборів, а також принципу таємного голосування в Україні.

Основні наукові положення, що характеризують новизну роботи, полягають у наступному.

1. Запропоновано авторське бачення інституту виборності як невідомої складової правової традиції українського народу. Дисертанту вдалося досягти характеристики історіографічного знання про інститут виборності та виокремити основні етапи становлення вітчизняних уявлень про виборність, вибори та виборче право.
2. Доведено, що виборність є характерною історичною ознакою будь-якої спільності українців – територіальної громади, громадянського суспільства, державного утворення чи держави; виокремлено критерії та запропоновано періодизацію розвитку інституту виборності, як складової правової традиції українців з виділенням трьох етапів його розвитку – архаїчного, патримоніального – партикулярно –теологічного та політико-правового.
3. Удосконалено : розуміння виборності як складного та багатоаспектного явища, яке посідає особливе місце серед історичних досягнень цивілізації; понятійно-категоріальний апарат історико-правової науки;

положення про низку закономірностей взаємодії традиції виборності, виборчого права і виборчих практик та розуміння феномену самотності українського виборчого права.

4. Дістали подальшого розвитку знання про співвідношення внутрішніх і зовнішніх чинників у формуванні виборчого права в Україні та теза про те, що серед основних наукових шкіл історії права, які впливали на усвідомлення традиції виборності є історична школа, що вважала демократизм природним для українського народного духу та ін.

У процесі ознайомлення з дисертацією виникли певні **запитання і зауваження**, що викликані загальною значущістю теми дисертації, тими засобами, якими дисертант вирішує дисертаційні завдання та результатами, які узагальнюють авторське бачення досліджуваної проблеми. Основними з них є наступні.

1. Автор на численних прикладах доводить, що виборність є характерною історичною ознакою будь-якої спільноти українців – територіальної громади, громадянського суспільства, державного утворення чи держави (с. 9, 106–107, 117–121 та інші). Однак у дисертації основна увага зосереджена на виборності державної влади, тобто традиції виборності влади загалом. Значно менше уваги до виборності інститутів громадянського суспільства, передусім політичних партій та громадських організацій. У той же час визнання об'єднань громадян суб'єктом виборчого процесу в Україні актуалізує науковий інтерес до «внутрішньої демократії», до традиції та сучасності виборності їхніх органів чи представників.

2. Дисертант узагальнює історіографічне знання про інститут виборності, визначальним для якого є звернення до формально-юридичних моментів, до історії понять (с. 26–30 дисертації). Початки юридизації знання про традицію виборності, зокрема у працях С. Шелухіна, В. Старосольського, С. Дністрянського, описані в дисертації, є суттєвим науковим напрацюванням. Проте

дискусійною є позиція автора щодо сучасної історіографії виборності, яка, на його думку, не виділилася в окремих тематичний напрям оскільки звертання до історії виборності знаходимо у більшості фундаментальних наукових праць, присвячених державній та правовій традиції українського народу.

3. У дисертаційній роботі І. М. Панкевич наголошує на внутрішніх чинниках розвитку традиції виборності українців, розвиває знання про співвідношення внутрішніх і зовнішніх чинників у формуванні виборчого права в Україні. Однак у роботі акцентується увага на внутрішніх чинниках, яка залишає без відповіді. Наприклад, питання про один з парадоксів українського відродження, який полягає в тому, що та частина України, яка на початковому етапі мала найкращі внутрішні передумови для державного розвитку, стійку традицію виборності, не змогла їх розвинути через зовнішні перешкоди. Зіставлення двох подій і дат ілюструє нашу тезу: між Кирило-Мефодіївським братством і загальними виборами до Австрійського законодавчого рейхстагу стоїть відстань ледве двох років; але хоч галичани брали участь у тих виборах і успішно провели своїх кандидатів, навряд чи серед них знайшлися б люди, політичне мислення яких досягало рівня політичної думки «братчиків».

4. Дисертант дуже детально аналізує сучасні поняття виборності з метою застосування у роботі історико-понятійного та генетичного пізнавальних методів. Окрім того, серед тенденцій розвитку історіографічного знання про виборність виокремлює розвиток наукових поглядів, пов'язаних з формуванням української правничої термінології, яка безпосередньо стосується виборності (с. 28 дисертації). Проте увага зосереджена тільки на науковій діяльності у цій сфері М. Драгоманова (с. 29–30 дисертації). У той же час українська історико-правова наука (І. Усенко, О. Каленюк та інші) має у науковому обігу чимало робіт у галузі української правничої термінології, в тому числі й пов'язаної з інститутом виборності. Йдеться, зокрема, про термінологічні словники (наприклад, укладений К. А. Левицьким «Німецько-руський словник висловів правничих та адміністративних», виданий 1893 р. у Львові під егідою Наукового товариства

імені Тараса Шевченка, чи укладений І. Л. Жигadlo «Короткий російсько-український правничий словник», виданий 1918 р. у Кременчуку Полтавським правничим товариством) та різноманітні результати роботи термінологічних комісій (наприклад, термінологічної комісії Українського правничого товариства, яке відродилося в Празі в 1923 р. тощо). Безумовно, що традиція наукових досліджень у галузі створення та унормування української правничої термінології безпосередньо впливала на традицію виборності, нормативно забезпечуючи її поняттєвий апарат.

5. Оригінальними результатами дисертаційного дослідження І. М. Панкевича є проведені періодизації розвитку інституту виборності як складової правової традиції українців та процесу модернізації інституту виборності (с. 9–10 дисертації). Хронологічно ці періодизації не повторюють поширені в українській юридичній науці періодизації розвитку державності, права, парламентаризму тощо. Проте автору слід було прагнути і до співставлення формування цих періодизацій з найбільш виразними явищами соціально-економічного та суспільно-політичного, а також і культурного життя (адже доведеним на сьогодні є субстанційний взаємозв'язок загальної культури та правової культури як її невід'ємного складника).

Однак, висловлені зауваження та сформульовані запитання не ставлять під сумнів значущість роботи, її достовірність, наукову новизну, значення отриманих результатів, її значний теоретичний і практичний потенціал.

Висновки. Незважаючи на дискусійний характер деяких положень дисертації та необхідність окремих методологічних уточнень, про які йшлося вище, робота І.М.Панкевича має змістовний інноваційний характер, її положення відрізняються новизною у постановці проблем. Структура дисертації є обґрунтованою, зміст досліджуваної теми достатньо повно і послідовно розкривається в основних її розділах. Кожний розділ, як і дисертація в цілому, завершується аргументованими висновками, які мають наукову новизну і дозволяють значно легше

працювати з текстом дисертації та стежити за ходом авторської думки.

Дисертація І.М.Панкевича є актуальною та своєчасною, положення і висновки дисертації є обґрунтованими, основний зміст і ключові положення дисертації досить повно викладені в друкованих працях (3 монографії, 37 статей – 15 з яких надруковані в зарубіжних виданнях) й апробовані в ряді виступів (12) на міжнародних і всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях. Кількість і обсяг публікацій відповідає вимогам МОНМС України, вони надруковані у фахових виданнях. Зазначене дозволяє твердити про набуття авторською концепцією публічного оприлюднення і відповідного ознайомлення з її основними положеннями та проміжними висновками представників сучасної вітчизняної та зарубіжної наукової спільноти.

Автореферат відображає зміст дисертації, дозволяє скласти цілісне уявлення про загальний напрям наукового пошуку І.М.Панкевича, й про змістовну частину дисертації.

За змістом дисертації, її методологічною основою, специфікою авторського пошуку та характером висновків, що подаються в дослідженні можна стверджувати, що **дисертація відповідає обраній спеціальності 12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень**, хоча значний масив матеріалу є конституційно-правовим, що є позитивним явищем. З огляду на це, є підстави для того, щоб зробити висновок, що дисертація І.М.Панкевича є оригінальним та цінним з науково-юридичного погляду дослідженням.

Також слід відзначити висновки дослідження І.М.Панкевича є концептуально обґрунтованими і закладають основу для формування нового напрямку з досліджуваної проблеми.

Результати проведеного дослідження заповнюють ті прогалини у висвітленні історико-правової концепції інституту виборності як

складової правової традиції українського народу, яка об'єктивно існувала у вітчизняній історико-правовій науці.

Оформлення дисертації цілком відповідає пунктам 9,10,12,13 та 14 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567. Це дає підстави вважати дисертацію Панкевича Івана Мироновича на тему «Інститут виборності як складова української правової традиції (історико-правове дослідження)» такою, що за формальними і змістовними ознаками відповідає всім вимогам, які висуваються до докторських досліджень в галузі юридичних наук, а отже її **автор заслуговує присудження йому наукового ступеня доктора юридичних наук** за спеціальністю 12. 00. 01 - теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

